

«Кобзар» Тараса Шевченка та його перші ілюстратори

Анатолій КОВАЛЕНКО,
кандидат мистецтвознавчих наук, професор,
дійсний член Кримської академії наук

Будь-яка епоха, з її стилем і методом викладу формується не тільки з десятка майстрів – стовпів цього історичного напрямку, а й сотень «підсобних робітників» або, як ми їх називаємо, – художників «другого кола», без котрих напрям, метод або стиль не могли б виокремитися. Саме вони, майстри «другого кола», мали б стати тем фундаментом, на якому виростили більш талановиті художники, поети й літератори. Так було й із першою половиною XIX століття. Історія російської та української культури знає імена основоположників критичного реалізму – Олександра Грибоєдова, Миколи Гоголя, Тараса Шевченка, Павла Федотова, Петра Куліша, Євгенія Гребінки, Василя Перова та інших. Але мало хто знає, що пробивали їм дорогу автори менш відомі: Лев Жемчужников, Нестор Кукольник, Михайло Башилов, Яків де Бальмен, Петро Гулак-Артемовський, Григорій Квітка (Основ'яненко)... Багатьом із них так і не вдалося залишити глибокий слід в історії. Про рукописного «Кобзаря» і про них наша розповідь...

У 40-х роках XIX століття по всій освіченій Малоросії зростав і міцнів молодий мужицький голос Тараса Шевченка. 26-літній поет із народу, який щойно вирвався із кріпосної залежності, був сповнений мрії і творчих устремлінь. Не без допомоги своїх нежданих покровителів – художників Карла Брюллова й Олексія Венеціанова, графа Михайла Вієльгорського, поета й перекладача Василя Жуковського – він стає учнем знаменитої Імператорської академії мистецтв. Під керівництвом Карла Брюллова й інших викладачів академії він пише картини на теми з античної міфології та малоросійських мотивів. Але життя в кріпосній залежності зробило його жовчним і нетерпимим до будь-якої несправедливості. Його картини, пісні й вірші оповідають про гірке життя забитого кріпацтвом народу, гнів та образу на свою долю й на країну:

*...Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині
А ніхто не бачить...*

За висловом його сучасника – українського етнографа Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського, «сумна влада колишнього кріпосного права, виражена в тій або іншій неблаговидній формі, викликала в цієї шляхетної душі найсмутніший настрій...».

А Лев Жемчужников – філантроп, публіцист і художник-любітель, згадуючи свої зустрічі з Тарасом Шевченком, писав: «Життя його від народження було наповнене то горем, то драмою, то поезією. Життєві нещастя були для нього не чутками, а дійсністю; убогість і нещаслива доля переслідували по п'ятах і його й усе, що було йому близьким. Поетичне й реальне життя народу неподільно відображалось в його душі».

Збентежена, але звільнена від рабської залежності молода душа Тараса, яка прагнула творчості, була сповнена надій і очікувань. Він активно включається в богемне життя російської столиці – ходить по музеях, відвідує академічні заняття, знайомиться з провідними мислителями свого часу. Але у своїх потаєних думках він залишається в далекій Укра-

їні. Його пісні, вірші й козацькі думи сповнені сумом й гірким співчуттям до свого народу та власної долі. «Літа мої молодії марно пропадають...» – писав він у своєму невеликому вірші «Думка». Згадуючи рідну батьківщину, земляків – поетів і письменників, що поклали свою працю в ім'я незалежності України, він створює цілі цикли поетичних творів, що увійшли у квітні 1840 року до збірника віршів під назвою «Кобзар». Це була його перша невелика друкована книжка, видана в Санкт-Петербурзі в друкарні Е. Фішера за сприяння українського письменника й публіциста Євгенія Гребінки, який протегував його. І якщо сам поет був досить далекий від високої оцінки своїх творів, та його друзі й товариші по «малоросійському слову» жваво й захоплено сприйняли цю книжечку. 4 травня 1840 року в «Літературній газеті» була розміщена рецензія на «Кобзаря», в якій зазначалося, що в ньому «...багато вогню, глибокого почуття, гарячої любові до вітчизни». На самому початку 40-х років Тарас Шевченко почав готувати до видання свій рукописний варіант першого поетичного збірника «Кобзар». До нього ввійшли такі вірші, як «Думка», «Тарасова ніч», «Думи мої, думи мої», «До Основ'яненка» та інші. В 1843 році Шевченко вже був відомий серед української знаті. У своїх поїздках по Україні він часто зупинявся в Линовиці – родовому маєтку графів де Бальменів. Особливо зблизився Тарас Шевченко з Яковом де Бальменом, якому пізніше присвятив сумні вірші, дізнавшись про його загибель в липні 1845 року на Кавказі у війні з чеченцями...

*І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! Друже забутий!
Живою душею в Україні витай,
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирає.
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.*

Важливо згадати й іншу людину – Михайла Сергієвича Башилова, художника-любителя, двоюрідного брата графів де Бальменів. У цей період Михайло Башілов і Яків де Бальмен були одними з небагатьох майстрів журнальної та книжкової ілюстрації. На думку художнього критика й публіциста В. Г. Белінського, цей вид мистецтва – найбільш демократичний і швидкий спосіб відображення критичних принципів реалізму. Саме Михайло Башілов і Яків де Бальмен стали ілюстраторами перших поезій Тараса Шевченка. Також вирішили заново переписати його твори в латино-польській транскрипції, прикрасивши їх віньєтками, буквицями й малюнками. Так з'явилася розкішно оформлена рукописна книга «*Wirszy Szewczenka. 1844. Kobzar T. Szewczenka. 1840*», видання якої, ймовірно, планувалося в західних землях України й Польщі.

М. Башілов і граф Я. де Бальмен у короткий термін створили по тридцять дев'ять заставок і малюнків пером і тушшю. Деякі з них є справжньою окрасою рукописного тексту. Де Бальмен ілюстрував поему «Гайдамаки» і «Гамалію», а М. Башілов виконав ілюстрації до віршованих творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова» і «Тарасова ніч». Крім цього, на першій сторінці книги він намалював портрет Шевченка.

У липні 1844 року Я. де Бальмен переслав готову й оправлену книгу-рукопис другові – полтавському поміщику Віктору Олексійовичу Закревському. Саме Закревський у своєму маєтку Березова Рудка 1845 року вручив Шевченку подарунок друзів – рукописний варіант «Кобзаря».

У допитних паперах III жандармського відділення з цього приводу було записано: «Граф де Бальмен «...через на велике зближення з народом носить бороду й разом з усіма згаданими вище Закревськими перебуває в тісних зв'язках з відомим Шевченком, який довго проживав у нього й Закревських». Але Тарас Шевченко не наважується залишити отриману від Віктора Закревського книгу. Немов передчуваючи катастрофу, що насувається, він передає рукопис на збереження поетові й громадському діячеві Михайлу Володимировичу Юзефовичу, від якого в 1847 році вона перейде до українського історика, ад'юнкт-професора Київського університету Миколи Івановича Костомарова. Разом з іншими учасниками він був арештований у справі Кирило-Мефодіївського товариства. При арешті в нього вилучили рукопис Шевченка. Подальші шляхи ілюстрованого «Кобзаря» більш драматичні. В 1917 році «Кобзар» «втягли» із сейфів департаменту поліції Санкт-Петербурга й у середині 20-х років ХХ сторіччя знайшли в Казані в одного з професорів університету. Через довгі роки в 1936-му рукописний «Кобзар» повернувся в Україну, в Київський інститут літератури імені Тараса Шевченка при Академії наук України.

У переддень ювілею Т. Г. Шевченка студентський ансамбль «Веснянка» Севастопольського національного технічного університету Криму в складі групи викладачів і студентів вишів побував на батьківщині видатного поета. Солістка Дар'я Астаф'єва, майбутній фізик, поділилася своїми враженнями в листі до редакції нашого журналу. Ось що вона пише:

«Тарасова гора... Вот она какая!»

...И ты уже проникаешься его думами, чувствуешь его, понимаешь и принимаешь как близкого тебе поэта в самое сердце. С раннего детства рассказывают нам о самом знаменитом украинском поэте Т. Г. Шевченко, превращая его из живого человека в хрестоматийный образ. Однако и за всю жизнь можно так и не постичь смысл и силу его творчества. Вероятно, и для меня он остался бы поэтом «из курса школьной литературы», если бы в канун 200-летия со дня рождения Великого Кобзаря ансамблю «Веснянка» не посчастливилось побывать на его родине, пройти по его любимым местам.

Тарасова гора... Вот она какая! Восторг переполняет тебя, когда стоишь на вершине. Дух захватывает от необъятной шири серебряного Днепра, величаво несущего свои воды, от бескрайних зеленых лесов, бездонного неба... Или, прислонившись к стене домика, где жил маленький Тарас с мамой, чувствуешь удивительное сочетание прохлады и запаха разогретого солнцем разнотра-

вья. И стоит только протянуть руку, как яркая красная кисть калины окажется в ладошке. Или слушать тихий шелест листьев, стоя под легендарным дубом Максима Железняка, который с трудом могут охватить шесть человек. А как трогает сердце красота рушника, вышитого Лесей Украинкой для Тарасовой светлицы в Каневе! Композицию для него эта знаменитая женщина сложила из рисунков, которые собирала в свое время ее мама, Елена Пчелка, по селам Полесья. Орнамент содержит глибокую символику, объединяя прошлое, настоящее и будущее. Вот такие теплые, искренние моменты навсегда остаются в памяти и позволяют почувствовать атмосферу, характер человека, жившего давным-давно. И ты уже проникаешься его думами, чув-

ствуешь его, понимаешь и принимаешь как близкого тебе поэта в самое сердце.

В музее было запланировано выступление «Веснянки». Вместе с нами там оказались и группы туристов из Канады и Польши. Каково же было удивление иностранцев, когда они, неожиданно для себя оказавшись слушателями нашего небольшого концерта, многократно вызывая нас «на бис», узнали, что мы не профессиональные артисты, а студенты и преподаватели, которые пели любимому поэту».

